

Industri forurensning etter bergverksaktiviteten på Røros er en del industriminnet Røros Bergstad på UNESCO's Verdsarv liste.

Av Torbjørn Eggen

Torbjørn Eggen er kulturminneforvalter i Røros kommune.

Innlegg på seminar 7. mars 2002

- 1) Røros i dag og før handler om nedleggelse av industri og opprettelse av industriarv.
- 2) Utvidelse av verdenskulturminnet hva betyr det i konflikten mellom industriarv og rent miljø?
- 3) Falun og Røros er begge industriarv, verdensarv. To like?
- 4) Kulturminnevernet og industrisporene handler om industriarkeologi, undervanns arkeologi, nye minner, nye metoder og ny forståelse.

1. Røros i dag og før handler om nedleggelse av industri og opprettelse av industriarv.

Røros er en levende og pulserende verdenskulturminne by fra 1981. Det første industriminnet på UNESCO's Verdsarv liste. Ren, pen og miljø fokusert. *"Nei så pent og nei så trivelig det er her på Røros"*. Dette er i dag første reaksjonen på gruve samfunnet Bergstaden Røros. En situasjon hvor

følelse av trivsel og renhet vanskelig-gjør fortellinga om de negative sidene ved industrisamfunnet.

Med nominasjonen gikk "øyeblikk samfunnet" Røros over til å bli et "evighets samfunn". Røros er fra innlemmelsen, blitt et verdenskulturminne som er en kunnskapsbærer. Noe viktig skal fortelles til verden omkring oss med Røros. Denne kunnskap-ressursen er ikke presist definert.

Vi trenger en formulert forståelse, både i forhold til omgivelsene og i forhold til oss selv. Norge er forpliktet til å få fram all iboende kunnskap og erfaring for verdenssamfunnet. Vi som bor her skal bygge vår identitet på verdensarven.

Vi har i Røros alle spor etter menneskets aktivitet fra siste istid og frem til i dag. Det er spor etter jakt og fangst folk. Det er spor etter samer. Det er spor etter bønder og det er spor etter bergmenn og et bergverk samfunn. *Har alle disse kulturminne spor med verdensarven å gjøre? Jeg mener*

et klart nei. For meg er det kun spora etter bergverk samfunnet som er tema for verdens arven. Disse spora er først og fremst materialisert med Røros Bergstad.

Senere, etterhvert ble det føyd til nye spor, spor som er konsekvenser av det Bergverk samfunnet førte med seg. Dette gjelder for hele Røros regionen. Det er spor etter letingen for å finne nye forekomster, spor etter gruvedrift, spor etter transport, spor langs vassdraga, forurensningsspor, tungmetall i fisk og påvikning av vegetasjonen. Kultuminne spora finner vi i skogen og i fjellområdene som i dag er avskoga. Hele ressursutnyttelsen fra verkets side for å utvinne kopper ligger strødd utover et stort område. Aktiviteten samler seg rundt smelte hyttene og la grunnlaget for etableringen av lokalsamfunn vi ellers ikke hadde fått her på Røros vidda. Satt på spissen vil jeg si at: *“Røros ville ikke blitt så mye som et veikryss engang, om det ikke hadde vært for viljen til å drive frem kopper”.*

Røros er et viktig spor for menneskeheten. Et spor etter en “kortvarig” industri-aktivitet som har satt “langvarige” spor vi i dag er forplikta til å dra lærdom fra. Røros kunne på ingen måte gå inn i evigheten på malmressursene, uansett hvor rike de enn var. På ett tidspunkt ville det ta slutt. Noe som det da også gjorde i 1977. Det vil alltid ta slutt med alle industriforetak. Det pussige, eller det helt naturlige, var at den siste årsmeldinga til Røros Kopperverk ikke hadde en eneste pessimistisk formulering om at det hele snart var over. Snarere tvert imot, årsmeldinga til

Rørosverket fra 1976 er prega av stor optimisme for fremtiden og de neste 300 åra. Dette, for meg, synliggjør litt av industrisamfunnens sjel. Store industriforetak har alle en urokkelig tro på vekst og utvikling parallelt med at nedleggelse er en nærliggende realitet. Også bergverks aktiviteten på Røros fikk en brå slutt.

Fra nedleggelse av industri til opprettelse av industriarv var det en veldig kort vei på Røros. Samtidig med arbeidet rundt konkursboet, gikk arbeidet med å etablere et verdenskulturminne. Nettopp fordi det handlet om et konkursbo og ikke en styrt avvikling ble det lettere for staten, ved Miljøverndepartement, å sikre store mengder av de fysiske sporene av arealet og av gjenstander. Etablering av kulturarv i verdensmålestokk var i full gang. På grunn av klima og landskapet blir kulturminnesporene synlige i lang tid på Røros. Dette er i kulturminnesammenhenger viktig pedagogisk kvalitet. Synlighet er en opplevelses kvalitet. En synlig sårbar natur med klare forurensningsspor er gull verdt for opplevelse-turisme.

Det var noe av industriarven som ikke var til salgs, nemlig gruveforurensning. Denne forurensningen eies av staten. Lenge etter at gruvevirksomheten var avslutta kommer de nasjonale tiltak for å stoppe avrennings problemene fra gruvene. Det starta med gruvene som lå i Holtålen kommune og det handla om laks og Gaula. Her hadde kulturminnehen-synet liten påvirkning.

Når diskusjonen flytta seg til Røros kommune og Nordgruve feltet ble diskusjonen mer fokusert på om

disse tiltakene var nødvendige. I verdensarv sammenheng ble det fokusert på nettopp det at forståelsen av naturens egne tiltak, for å tilpasse seg de belastninger som bergverksaktiviteten ført med seg. Likevel ble opprenskingsviljen sterkere enn den kunnskaps- byggende vilje. Tiltak ble utført i form av et deponi ved Kongens gruve.

Diskusjonen er fortsatt levende. I forrige kommunestyremøte ble det stilt spørsmål om tildekking og innpakking tiltak ikke har virka i Kongens området. Nå venter SFT på om området blir verna i forbindelse med utvidelsen av Verdensarven Røros Bergstad.

Etter Nordgruvefeltet var turen kommet til Storwartz. Nå er diskusjonen flyttet til kjernen, til sentrum for Circumfirenzen til Røros Kobberverk. Nå vinner kulturminnehensynet fram. Det er utarbeidet flere utredninger både fra NIVA og andre. Dammene nedover i vassdraget blir satt i stand. Faren for utvasking blir redusert til et minimum. Målinger pågår i Storwartz området.

Et kapittel i problemene mellom miljø- hensyn og kulturminne- hensyn er restaurering av elveforbygningene ved Smelthytta på Røros. Her blir eieren av forurensningen, Staten ved SFT, ikke engang rådspurt om hvordan en skulle forholde seg til Hitterelva rundt Smelthytta på Røros. NIVA hadde i sin rapporter uttalt at de var svært bekymra for Hitterelva og Glomma om det ble foretatt graving rundt Smelthytta. Til dags dato er det ikke gjort noe i forhold til NIVA's formaninger om at området rundt

Smelthytta ikke bør graves opp. Tiltaket ble sett som et rent kulturminnetiltak. Forklaringen for så "ukoordinerte handlinger" er at Riksantikvaren var antikvarisk myndighet i første instans, og Staten ved MD var grunneier. Kommunen hadde derfor ingen myndighet i forhold til tiltakshaver MD og NVE. Staten har lett for å miste helhetsynet.

En lokalvurdering ville naturlig måtte gå gjennom forvaltningsleddene, og forurensningshensynet som NIVA pekte på måtte blitt tatt inn i problematikken.

Verdenssamfunnet kan med Røros få demonstrert synlige spor etter de første søk etter malmforekomster, kobberverkets opprettelse, kopperverkets drift og nedleggelse av industriaktivitet og til slutt opprettelsen av industriminne. Vi kan synliggjøre i full målestokk hvordan et industrisamfunn bygges opp, og hvordan det legges ned og hvordan industriminne bygges opp på den aktiviteten som var og hvordan naturen tar tilbake det som ble skada. Det er dette det etter min mening handler om når vi i dag skal vurdere en utvidelse av verdensarven.

2. Utvidelsen av Verdenskulturminnet Røros, "Hva betyr det i konflikten mellom verdens arv og et rent miljø"

Er utvidelsen et lokalt ønske i fra kommunene rundt Røros om at også de må få ta del i verdensarv- statusen til Røros? - eller er utvidelsen av

verdensarven Røros et krav fra spesialgrupper innen kulturminnevern og miljøforvaltning? - eller er det slik at et kulturminneinnhold bokstavelig talt vokser gjennom økt forståelse og en større kunnskapsmengde? Kulturminneinnholdet vokser.

Rundt Røros Hyttplass ligger store deler av Bergstaden inntakt. Dette er kjernen av verdensarven. Dette er aktivitetssenteret for ressursutnyttelsen og kunnskapsbyggingen.

På Røros kan vi i et helhetsbilde, tydelig se og lære hvordan naturen restituerer seg og leger de sår som bergverksdrift ga. I ettertid kan vi få bedre svar på hva som egentlig foregikk i industrisamfunnet Røros. Et svar som burde være nyttig når nye industrisamfunn etableres. Det er sjelden at industriaktivitet fullt ut forstår konsekvensen av alle sider ved sine tiltak. Jeg vil hevde at ikke noe industritiltak, verden over, vet fullt ut hva de gjør, når de gjør sine inngrep i naturen og landskapet. De overlater alle til neste generasjon å finne ut hva det var som egentlig skjedde. Kunnskapen bokstavelig talt begraves og glemmes når industri legges ned eller avvikles.

Kulturminnet Røros kan både vokse (bli større) og det kan krympe å bli fysisk mindre. Søknadsgrunnlaget i 1980 som ble presentert UNESCO, var en forståelse av Røros som trehusbebyggelsen rundt smeltehytta. Litt over et tiår senere har forståelsen endret seg dramatisk til å være alle spor innenfor Circumferensen etter kobberverkets aktivitet fra 1644 og frem til etableringen av verdenskulturminnet Røros 1981. I arealet er det

å gå fra et spor på to kvadrat-kilometer til et spor på fem tusen kvadratkilometer. En formidabel fysisk vekst. Kunnskapsmessig har kulturminnet forståelsen også vokst. Nye kilder er funnet, nye undersøkelser er gjort. Det er gått et tiår med et kritisk spørrende fagmiljø som utvider forståelsen. Trenger vi så alt dette for å gi svarene til verdenssamfunnet? Ja, jeg tror at veksten i sektoren kulturminnevern er Røros viktigste ressursutnyttelse.

3. Falun og Røros begge industriarv og begge Verdensarv. To like?

Falun er en ny Verdensarvby i 2002 og Røros i 1981.

Er det to nesten like svar eller er det to svar som utfyller hverandre?

Vi på Røros har en selvstendig interesse og motivasjon for at Røros og Falun samarbeider om en felles forståelse av hvilke svar de to Bergsteder skal gi verdenssamfunnet.

4. Kulturminnevernet og industrisporene handler om industriarkeologi, undervannsarkeologi, forurensnings minner. Vannforskning, nye minner, nye metoder og ny forståelse.

Røros Bergstad har en helt spesiell posisjon i det Norske kulturminnevernlandskapet. Røros har Verdensarv hensyn i all sin forvaltning. Norges ivaretagelse av internasjonale forpliktelser er i alt vesentlig lokalt styrt aktivitet som

noen ganger er simulert av statlig finansiering. Alle kulturminnespor har en lokal adresse i tid og rom. Også alle nyanser av verdensarven er lokal, og forvaltningen den er lokal hverdags problematikk (mens det er særproblematikk for statlig forvaltning og verden rundt oss).

Røros trenger å bli vurdert utenfra og fra alle mulige ståsteder fra spesialistgrupper fra riksantikvaren, ICOMOS, NIVA, NVE, DN, NINA/NIKU. Røros trenger også å bli vurdert innenfra, av politikere og av lokalbefolkningen som er direkte berørt.

Det er vesentlig å dokumentere en faglig enighet om hvorfor Røros er verdensarv. Jeg hevde at all vannforskning og alle utredninger som

knyttet til Bergverksaktiviteten i Rørosregionen er viktige deler av det svaret vi er forpliktet gjennom FN og UNESCO til å gi til Verdenssamfunnet.

Likeledes er det vesentlig i neste omgang at den faglige enigheten lar seg formulere på en slik måte at den blir allment forstått. I stedet for å "særdirke" et fenomen som Verdensarven, så ser Røros kommune behov for å alminneliggjøre og ansvarliggjøre all lokalforvaltning i forhold til kulturminnevern og miljøvern.

Det er våre hverdag som er Verdensarv. Det er dette som kan gi de interessante svar.